

Vantaan Mårtensbyn Lillaksen arkeologiset tutkimukset vuonna 2011

Tuuli Heinonen:
ARKISTOSELVITYS

VANTAAN
KAUPUNGINMUSEO
VANDA STADSMUSEUM
VANTAA CITY MUSEUM

CENTRAL BALTIC
INTERREG IV A
PROGRAMME
2007-2013

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND
INVESTING IN YOUR FUTURE

Vantaan Mårtensby/ Martinkylä

Arkistoselvitys

Kevät 2011

Vantaan Kaupunginmuseo

1 Johdanto

Vantaan kaupunginmuseo teetti keväällä 2011 arkistoseelvityksen taustatyönä kesäksi 2011 suunnitelluille kaivauksille Vantaan Mårtensbyssä (Martinkylä). Arkistoseelvitys on osa Vantaan museon ja virolaisen Padisen kunnan Padise-Vantaa the Middle Ages Bridge - PAVAMAB 2010–2012 EU-projektia. Selvityksen teki HuK Tuuli Heinonen. Aikaa työhön oli käytettävissä 2,5 viikkoa (9.-25.3.2011).

Arkistoseelvityksen pyrkimyksenä oli selvittää, millaista arkistoaineistoa Mårtensbyn kylän vaiheisiin liittyen on saatavilla. Tavoitteena oli saada yleiskäsitys kylän asutushistoriasta keskiajalta nykypäivään. Selvitys keskittyi pääasiassa pelkkään Mårtensbyhyn, mutta paikoitellen mukaan on otettu myös naapurikylä Kvarnby, joka esiintyy varhaisimmissa lähteissä usein tiiviisti Mårtensbyn yhteydessä.

Arkistoseelvityksen keskeisenä tehtävänä oli tuottaa aineistoa kesän arkeologisten kaivausten suunnittelun tueksi. Tämän vuoksi historiallisen kartta-aineiston läpi käyminen on ollut yksi selvityksen keskeisimmistä osista, ja sen tulokset käydään tässä raportissa läpi yksityiskohtaisesti. Historiallisen kartta-aineiston avulla on mahdollista hahmottaa yksittäisten tilojen sijoittumista kylän alueella eri aikoina, mikä on keskeistä taustatietoa arkeologisten kaivausten suunnittelussa.

Toisena tärkeänä tehtävänä selvityksessä oli pyrkiä löytämään lisää tietoa kylän varhaisimmista asukkaista. Sen vuoksi verotuksellisten lähteiden ja Suomen asutuksen yleisluettelon lisäksi on 1500-luvun käyty läpi myös muuta aineistoa, josta on mahdollista löytää mainintoja kylän asukkaista.

2 Aineisto

Arkistoseelvityksen keskeisintä aineistoa olivat Mårtensbytä kuvaava historiallinen kartta-aineisto, 1500–1600 -luvun voutintilit, Suomen asutuksen yleisluettelo (SAY) sekä etenkin kylän keskiajan kohdalla kirjallisuus. Kirjallisuutta ei erikseen etsitty laajemmin, vaan sen osalta keskityttiin muutamiin keskeisimpiin Vantaan ja Mårtensbyn historiaan liittyviin teoksiin. Kirjallisuuden pohjalta pyrittiin saamaan kuva keskiajasta, jota koskevia lähteitä ei Mårtensbyn osalta ole käytettävissä Suomessa.

Historiallista kartta-aineistoa etsittiin Kansallisarkiston Vakka-tietokannan karttahaun sekä Kansallisarkiston karttaluetteloiden avulla. Kaikki löydetyt Mårtensbytä kuvaavat 1860-lukua vanhemmat kartat käytiin läpi, ja niistä keskeisimmät esitellään tässä raportissa. Samuel Brotheruksen karttaa vuodelta 1699 (Broterus 1699) sekä siihen liittyvä konseptia käytettiin digitaalisina valokuvina. Vuoden 1933 pitäjänkarttaa käytettiin Vantaan kaupungin sisäisten Internet-sivujen Vampatti-karttatietokannan

kautta. Muista kartoista tarkastettiin niiden Kansallisarkistossa säilytettävät versiot, ja niistä informatiivisimmiksi katsotuista tilattiin digikuvat Vantaan museolle myöhempää käyttöä varten. Pitäjänkarttoja ja muuta vastaavaa aineistoa ei käyty läpi, sillä kylää kuvaavien karttojen katsottiin riittävän tarpeeksi kattavaan selvitykseen.

Arkistolähteiden osalta keskityttiin käymään läpi etenkin 1500-luvun lähteitä, sillä kesälle 2011 suunnitelluissa kaivauksissa pyritään löytämään jälkiä kylän keskiajasta ja 1500-luvusta. Käytännössä arkistoselvityksen keskeisin lähdeaineisto on ollut 1500-luvun voudintilit, joiden avulla on pyritty selvittämään kylän asukkaiden määrä vuosisadan kuluessa, tilojen isännät ja omistajavaihdokset sekä muut maininnat kylästä ja sen asukkaista. Mårtensby löytyy voudintileistä Porvoon läänistä, Helsingin pitäjältä, Kirkon neljänneksestä.

Kaikkiaan lähdeaineisto on melko niukkaa, eivätkä mårtensbyläiset juurikaan esiinny muissa lähteissä kuin veroluetteloissa 1500-luvulla. Myöhempien vuosisatojen tuomiokirjoja, henkilöluetteloita yms. joissa tiedon määrä olisi huomattavasti suurempi, ei ole käyty läpi tässä selvityksessä, sillä aika ei riittänyt siihen.

Kansallisarkiston digiarkistosta löytyvien voudintilien rinnalla on käytetty Suomen asutuksen yleisluettelo (SAY) etenkin 1630-lukua myöhempiä aikoja koskien. Tällöin alkavat läänintilit eivät löydy digiarkistosta, joten asukastiedot on tästä alkaen pääasiassa kerätty SAY:sta. SAY:sta löytyvät Helsingin pitäjää koskevat tiedot vuosilta 1540–1713 ja 1760–1779 (Helsingin pitäjä sekä Helsingin pitäjä, Nurmijärvi otsikoiden alta).

3 Mårtensby keskiajalla

Keskiaikaa koskevia arkistolähteitä Mårtensbyhyn liittyen ei löydy Suomesta, vaan lähimmät aineistot sijaitsevat Tallinnassa. Gunvor Kerkkonen on käynyt läpi näitä aineistoja, ja julkaissut niitä teoksissaan Helsingin pitäjän keskiaika ja Bondesligel på Finska viken: kustbors handel och sjöfart under medeltid och äldsta Vasatid (Kerkkonen 1959 ja 1963/65). Juuri tallinnalaisen Helmich Ficke -nimisen kauppiaan tilikirjoista löytyvät varhaisimmat maininnat sekä Mårtensbystä (1513) että Kvarnbystä (1519) (Kerkkonen 1959: 111–112).

Kerkkonen on löytänyt tallinnalaisen Helmich Ficke -nimisen kauppiaan tilikirjoista mainintoja useista mårtensbyläisistä, jotka ovat harjoittaneet laajamittaista talonpoikaispurjehdusta 1500-luvun alkupuoliskolla. Mårtensbyläiset talonpoikaiskauppiaat kuuluivat Bonde-sukuun, jonka jäsenistä tai palkollisista Kerkkonen on löytänyt tilikirjoista seuraavat: Göran Bonde (vanhempi), Per (Petter) Persson Bonde (Göranin veli), Anna (Perin vaimo), Jöns (Larsson) Bonde (i Quernbackke, Annan uusi aviomies vuodesta 1518/1519), Petter (i Andersbuw, Göran vanhemman lanko), Göran Göransson lele (Lill-Göran, Göran vanhemman poika), Hink Göransson ja Mårten Göransson (Göran vanhemman poikia), Hans Olsson (i Kyrckbyn, sisarenpoika), nimeltä mainitsematon Göran vanhemman veljenpoika, Mårten Göransson (Göran vanhemman pojanpoika) sekä Göran vanhemman laivuri Jöns Ingelsson ja Mickel Persson, Per Bonden knihti (Kerkkonen 1959: 111–113).

Ficken tilikirjoista tunnetaan Kerkkosen mukaan myös vanhin maininta Mårtensbystä vuodelta 1513. Tosin jo vuonna 1511 mainitaan Tallinnan Denkelbuchissa Helsingin pitäjistä kotoisin oleva talonpoikaispurjehtija Jurgen Peterzon erään perinnönjaon yhteydessä. Kyseessä lienee juuri Mårtensbyn Göran Persson Bonde (Kerkkonen 1965: 48). Myös varhaisin maininta Kvarnbystä vuodelta 1519 löytyy juuri Ficken tilikirjoista (Kerkkonen 1959: 111–112).

Myös Saulo Kepsu on käsitellyt Mårtensbytä teoksessaan Uuteen maahan - Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö (Kepsu 2005). Kepsu esittää nimistöön perustuen, että Mårtensby on ruotsalaisväestön keskiajalla perustama kylä. Hän epäilee, että Mårtensbystä käsin on asutettu Kvarnbackan osakylä sekä luultavasti myös lähistön kylistä Silvola ja Kaarela (Kepsu 2005: 130–132).

Sekä Kerkkonen että Kepsu yhdistävät Mårtensbyn tilannimen Lillas Göran Bonde nuoremman Lille-lisänimeen. Kepsu esittää, että tila on nimetty uudelleen Lille Göranin mukaan, ja sen aikaisempi nimi saattaisi olla Bonde/ Bondas. Kepsu epäilee, että Lillas saattaisi olla kylän vanhin talo. Lillas nimen lisäksi Kepsun mukaan kylän talojen nimistä myös Guss on keskiaikaista perua. Smedsin ja Buldersin tilojen nimien iät hän jättää avoimeksi, mutta tulkitsee kuitenkin Smedsin kyläsepan taloksi. Buldersin nimi taas pohjautuu hänen mukaansa sotilaille usein tavattavaan lisänimeen Bulder ~ Buller. Nybacka on Kepsun mukaan Mårtensbyn kantatiloista nuorin (Kerkkonen 1965: 69; Kepsu 2005: 131–132).

4 Arkistolähteet

4.1 Maakirjat ja kymmenysluettelot

Karttojen lisäksi Mårtensbyn asutushistoriaa pyrittiin selvittämään kylän asukkaisiin liittyvien tietojen avulla. Nämä tiedot kerättiin pääasiassa käyttämällä apuna Suomen asutuksen yleisluetteloa (SAY). SAY:n tietoja täydennettiin ja tarkistettiin Porvoon läänin voudin- ja läänintilien avulla. Lisäksi 1500-luvun osalta Mårtensbyn asukkaista etsittiin tietoa myös mm. voudintili-sarjasta löytyvistä sakko- ja rästilueteloista.

Säännölliset lähteet Mårtensbytä, kuten muitakin Helsingin pitäjän kyliä koskien alkavat vuoden 1540 voudintileistä, jotka löytyvät Porvoon läänin maakirjasta (KA 2920). Vuonna 1540 Mårtensbyhyn on merkattu 4 täysveroa, eli kylässä on alkuperäisen verollepanon aikaan ollut ilmeisesti 4 tilaa (joista yksi on saattanut sijaita Kvarnbackassa tai siirtyä sinne myöhemmin).

Vuoden 1540 täysverot jakautuvat seuraavasti:

En heel skatt	Henrik <u>Andersson</u>
	Matt <u>Mortensson</u>
En skatt och en tridiung	Jören Bonde
En heel skatt	Jöns Person
Tuå tridiungar	Staffan Olson
	Pär Larson

SAY:ssa Mårtensbyn veronmaksajien joukosta löytyvä Jöns Person on merkattu Kvarnbackaan. Kvarnbackan asukkaat esiintyvät verotuksessa 1560-luvulle saakka usein mårtensbyläisten joukossa ilman että heitä on erotettu erikseen. Esimerkiksi vuoden 1556 maakirjassa (KA 3044: 46) esiintyy pelkästään Mårtensby, vaikka vuosien 1555–56 kirkollisessa verotuksessa (KA 3048: 42) kylät on esitetty erillisinä niin, että Mads Jonsson ja Michill Jonsson on merkattu Kvarnbackaan.

Kvarnbackalaisten osuudeksi jää yhteensä yksi kokovero, joten Mårtensbyn täysveroluku 1500-luvulla on 3. Vaikka kylät esiintyvät yhdessä verotuksellisissa lähteissä pitkin 1500-lukua, on ne kuitenkin jo vuosisadan alkupuolella erotettu toisistaan, kuten Göran Bonden vuonna 1519 Kvarnbackasta kotoisin oleva liikekumppani Jöns Larsson osoittaa (Kerkkonen 1959:112).

Yhteensä veronmaksajien, eli näin ollen luultavasti myös tilojen, määrä on lisääntynyt hieman vuosien 1540 ja 1556 välillä, sillä jälkimmäisenä vuonna Mårtensbyssä ja Kvarnbackassa veroa maksavat (KA 3044: 46)

1 skath	Benth Jörensso
1 skath	Matt Jönsson
	Mi_ell Jönsson
1 skath	Henrich <u>Anders</u> son
	Matt <u>Morthen</u> son
	Olaff <u>Morthen</u> son
1 skath	Per Larsson
	Staffan Olesson

Talonpojista kuusi asui Mårtensbyssä. Kirkollisessa verotuksessa (KA 3048: 42) maakirjan Benth Jörenssoinin sijaan oli merkitty Lasse Jonsson. Bengt jatkaa kuitenkin veronmaksajana vuoteen 1569 saakka, jolloin hänen sijaansa maakirjasta (KA 3308: 2 v) löytyy sama Lasse Jönsson, joka maksaa täysveroa kuten Bengt siihen saakka. Lasse Jönsson löytyy myös vuoden 1571 hopeaveroluettelosta (KA 3324: 79). Siinä hän on kylän rikkain mies ja hänen omaisuuteensa kuuluu muun muassa puolikas laivaosuus.

Mårtensbyn tilojen määräksi vakiintui kuusi 1500-luvun aikana, ja määrässä tapahtui muutoksia vasta vuosisadan lopulla, jolloin vaikeista olosuhteista johtuen osa tiloista on välillä merkattu autioiksi. Useimmissa tapauksissa kyseessä on kuitenkin vain veronmaksukyvyttömyys, sillä tiloilta löytyy asukkaita, eivätkä ne häviä kokonaan missään vaiheessa. Tällainen on tilanne esimerkiksi vuoden 1604 maakirjassa (KA 3509: 24-), jossa vain kaksi kyläläistä, Mads Bengtsson ja Sifrid Mattsson maksavat veroa. Kolmen kyläläisen, Märthen Olssonin, Jacob Mattssonin ja Simon Perssonin kohdalla on merkintä öde. Bengt Hindersson taas on saanut merkinnän förfalitt, mikä näyttäisi ilmaisevan pysyvämpää autioitumista. Vuoden 1620 autiotilatarkastuksessa (KA 3608a: 11) nimittäin mainitaan Bengt Hinderson, ja kerrotaan kylän muiden asukkaiden viljelevän hänen entisiä 4,5 kyynärän maitaan. Saman vuoden maakirjassa (KA 3608: 3) maat onkin laskettu muiden kyläläisten viljelymaiden joukkoon.

Vuoden 1633 maakirjassa (KA 3661: 4) Bengt Hinderson on toisaalta taas mukana, mutta hänen – kuten kahden muunkin kylän asukkaan – kohdalla on merkintä öde. Tällä kertaa Bengtin 4,5 kyynärän viljelymaat on merkattu hänen oman nimensä kohdalle eikä niitä ole jaettu muiden veronmaksajien välillä. Myös Mads Markussonin

autioksi merkityt omistukset käsittävät 4,5 kyynärää. Clemet Larssonilla taas kyynäräluku on 9.

1600-luvun lopulla, vanhimman maakirjakartan (Brotherus 1699) valmistuessa tilojen määrä oli kuitenkin pysyvästi laskenut viiteen, eli yhden talon kohdalla autioituminen on ollut todellista. Luultavasti kyseessä on ollut toinen jo vuosisadan alkupuolella veronmaksuvaikeuksien kanssa kamppailleista pienistä tiloista, sillä vuoden 1699 kartan selitysosana mukaan Nybackan kyynäräluku oli tällöin 13,5. Vuosisadan alussa useimmilla tiloilla luku oli 9 kyynärää, joten vaikuttaisi siltä, että autioituneet maat olisivat päätyneet yhden tämän kokoisen tilan – eli ilmeisesti Nybackan – viljelykseen.

Varhaisimmat verotuslähteet eivät mainitse tilojen nimiä vaan pelkästään kylän veronmaksajat ja heidän verolukunsa sekä viljelyalansa. Lähteiden avulla on vaikea seurata luotettavasti taaksepäin yksittäisten tilojen asukkaita, sillä lähteissä on aukkoja esimerkiksi 1500-luvun lopun levottomina aikoina sekä isonvihan aikaan 1700-luvun alussa. Vaikka useimmat - elleivät jopa kaikki - 1600-luvun lopussa mainitut tilat periytynevät keskiajalta, on kuitenkin vaikea sanoa kuka varhaisimmista maakirjassa tai muissa lähteissä mainituista henkilöistä on asunut milläkin tilalla tai missä yksittäiset tilat ovat sijainneet ennen ensimmäisten karttojen ilmestymistä. On täysin mahdollista, että tilat ovat vaihtaneet paikkaa tai nimeä vuosisatojen kuluessa ennen kuin ensimmäiset historialliset lähteet ovat tallentaneet tietoa kylästä.

Tiettyjä oletuksia tilojen asukkaista voidaan kuitenkin tehdä jo vanhemman ajan osalta. Sekä Kepsu että Kerkkonen liittävät tilannimen Lillas Göran Bonde nuoremman lisänimeen Lille, ja olettavat tämän myös asuneen tilalla (Kepsu 2005: 133–134; Kerkkonen 1965: 69). Lillas säilyy 1700-luvulle asti kylän suurimpana tilana, joten sen asukkaita on periaatteessa mahdollista seurata myös vanhemmista verotuslähteistä tietyllä varauksella.

4.2 Muut arkistolähteet

Verotustietoja lukuun ottamatta Mårtensbyn asukkaista löytyy vähän mainintoja 1500-luvun lähteistä. Porvoon läänin sakkoluettelosta vuodelta 1563 (KA 3231) löytyy tieto siitä, että Mårtensbyn Lasse Jonsson tuomittiin Helsingin pitäjän kesäkäräjillä sakkoihin hänen lyötyään Lappbölestä kotoisin olevaa Tomas Jacopssonia. Samoilla käräjillä tuomittiin myös mårtensbyläinen Matts Benttson hänen lyötyään samasta kylästä kotoisin olevaa Matts Morthenssonia. Myös Michell Jönsson Qwarnbystä on saanut sakot aiemmin samana vuonna. Kaikki tuomitut löytyvät myös 1500-luvun veronmaksajien joukosta (SAY). Lisäksi vuoden 1556 Helsingin kartanon päivätyölistaan (KA 3277: 128) on merkitty Simon Jonson i Quernbacka, joka puuttuu verotustiedoista mutta saattaa olla saman vuoden kymmenysluettelossa (KA 3048: 42) kvarnbyläisiksi mainittujen Mats ja Mickel Jonssonin veli.

Mårtensby esiintyy 1500-luvun jälkipuoliskolta alkaen myös autioluetteloissa. 1570 alkanut 25-vuotinen sota aiheutti laajaa autioitumista koko Helsingin pitäjän alueella (Kuisma 1990: 77–82), ja vaikeudet tuntuivat myös Mårtensbyssä. Vuoden 1620 autiotilojen tarkastusluettelossa (KA 3608a: 11) mainittu Bengt Hindersson ei ole ensimmäinen autioluetteloon päässyt, vaan esimerkiksi vuonna 1593 Mårtensbyssä mainitaan autioksi Simon Perssonin tila (KA 3462: 59). Vaikeista ajoista kertonee

osaltaan myös vuoden 1589 rästitluettelosta (KA 3430: 18), johon on listattu useita kylän asukkaita – samat nimet esiintyvät myös samanaikaisissa veroluetteloissa.

1600-luvulta alkaen myös Mårtensbyn osalta olisi saatavissa enemmän tietoa arkistoista aineistojen lisääntyessä ja käydessä monipuolisemmaksi. Ajan rajallisuuden vuoksi tätä selvitystä varten uudempien aikojen osalta on kuitenkin käyty läpi ainoastaan karttoja sekä SAY:a.

4.3 Verotuslähteet jatkona keskiajalle

Kun varhaisimpien verotuksellisten lähteiden tietoja verrataan Gunvor Kerkkosen (Kerkkonen 1959: 111–113) Tallinnasta keräämiin tietoihin Mårtensbyn asukkaista, on mahdollista löytää yhteyksiä kylän veronmaksajien ja talonpoikaispurjehduksen harjoittajien välillä. Vanhimman maakirjan (KA 2920) Göran Bonde on ilmeisesti Göran vanhemman poika. Tätä oletusta tukee myös se, että vuoden 1548 Porvoon läänin kymmenysluettelosta (2969: 17), jossa mårtensbyläiset on sijoitettu Winittebyn alle, löytyy ensimmäisenä mårtensbyläisenä, tosin yliviivattuna, nimi Lillen Örinson – Kerkkosen mukaan Lille oli Göran nuoremman lisänimi. Kerkkonen pitääkin Göran Bonde nuorempaa ja kymmenysluettelon Lillen Örinsonia samana henkilönä (Kerkkonen 1965: 69).

Myös Kvarnbackan ensimmäinen tunnettu veronmaksaja, Jöns Persson, saattaisi kuulua Bonde-sukuun. Göranin Per-veljen Anna-vaimo meni ensimmäisen miehensä kuoltua naimisiin Kvarnbackasta kotoisin olevan Jöns Larssonin kanssa. Voisi siis olla mahdollista, että Kvarnbackan vuoden 1540 isäntä olisi Göranin Per-veljen poika, ja häntä myöhemmin seuraavat Mickell ja Mats Jönsson joko hänen poikiaan tai poikia Annan ja Jöns Larssonin avioliitosta. Jöns Larsson oli itsekin mukana harjoittamassa talonpoikaispurjehdusta ja sai Ficken tilikirjoissa myös lisänimekseen Bonde (Kerkkonen 1959: 112).

5 Kartat

Arkist selvityksen yhteydessä historiallisen kartta-aineiston läpikäymiseen keskityttiin erityisen huolella, sillä karttojen tarjoama paikkatieto koettiin erityisen tärkeäksi arkeologisten kaivausten suunnittelun kannalta. Karttojen avulla on mahdollista hahmottaa kylän talojen sijainti eri aikoina aina 1600-luvun lopulta alkaen.

Kartta-aineisto käytiin läpi Kansallisarkistossa Helsingissä. Kartat valittiin Kansallisarkiston karttaluetteloiden sekä Kansallisarkiston Internet-sivuilta löytyvän Vakka-tietokannan perusteella. Arkistolla keskityttiin 1800-luvulta peräisin olevaan sekä sitä vanhempaan kartta-aineistoon. Lisäksi käytettävissä oli 1930-luvun pitäjänkartta, joka löytyy Vantaan kaupungin sisäisten Internet-sivujen karttapaalvelu Vampatin kautta.

Hyödylliseksi koetuista kartoista tilattiin digitaaliset kopiot Vantaan kaupunginmuseolle, jotta niitä voidaan tulevaisuudessa käyttää helposti esimerkiksi arkeologisia kaivauksia suunniteltaessa.

5.1 Samuel Broteruksen kartta 1699

Vanhin Mårtensbytä kuvaava kartta on Samuel Broteruksen mittaama kartta vuodelta 1699 (Broterus 1699). Kartta kuvaa Mårtensbyn lisäksi lähialueen kylistä myös sen pohjoispuolella sijaitsevaa Qvarnbackaa (Myllymäki) ja niiden eteläpuolelle sijoittuvaa Kårböleä (Kaarela). Lisäksi samaan karttaan liittyy erillisinä osina myös Övitsbölen (Ylästö) ja Tolckbyn (Tolkinkylä) kartat. Kylien talojen ja lähimaiden lisäksi karttaan on kuvattu myös niiden rajat. Painettu versio kartasta löytyy julkaisusta Samuelin kartat (Leskinen & Lillbroända 2001: 47–51). Tässä selvityksessä käytössä oli jo aiemmin museolle saatu digikuva kartasta sekä siihen liittyvä selitysosa Veli-Pekka Suhosen kuvaamana.

Kartasta on lisäksi säilynyt kosepti. Koseptin Mårtensbytä kuvaava osa saatiin arkistoselvitystä varten käyttöön Veli-Pekka Suhosen kuvaamana. Konsepti löytyy Kansallisarkistosta, mutta sen tämänhetkinen olinpaikka on tuntematon. Suurin ero puhtaaksi piirretyn kartan ja konseptin välillä on se, että konseptiin on merkitty talojen sijoittuminen nimiä myöten. Talojen nimet löytyvät myös valmiin kartan selitysosasta, mutta niitä kuvaavia kirjaimia ei ole enää puhtaaksi piirrettäessä merkitty itse karttaan, joten yksittäisten talojen sijaintitieto on kadonnut valmiista kartasta.

Puhtaaksi piirrettyä karttaa ja sen konseptiversiota vertaamalla saadaan kuitenkin tieto siitä, kuinka talot ovat sijainneet kylän alueella vuonna 1699 ja kuka ne on omistanut. Kylän talot ovat kartan mukaan jakautuneet kolmelle tontille, pohjoiselle, eteläiselle ja läntiselle. Kylän pohjoisimmalle tontille, joka sijaitsee kylän peltojen pohjoisosassa, on merkitty kaksi taloa. Pohjoisempi näistä on Jacob Abramssonin Gussbacka (Lit D kartalla) ja eteläisempi Beata Sigfredtz dotterin Smedtz (Lit E). Kylän eteläinen tontti taas sijaitsee keskellä kylän peltoalueita. Tontille on merkitty yksi talo, Karin Mårtensdotterin Lillas (Lit B).

Kylän läntiselle tontille on merkattu kaksi taloa. Näiden kohdalla karttaan ei ole merkitty talojen nimiä, vaan pelkästään asukkaat. Pohjoisemmassa talossa asuu Anders Andersson (Lit A) ja eteläisemmässä Jören Mickelsson (Lit C). Vertaamalla tietoja SAY:n tietoihin vuosilta 1694–1712, voidaan päätellä, että pohjoisempi talo on Nybacka ja eteläisempi Bullers.

5.2 Adam Giökerin kartta 1725

Seuraava Mårtensbytä kuvaava kartta on peräisin vuodelta 1725 ja sen tekijä on Adam Giöker (Giöker 1725). Myös Giökerin karttaan liittyy säilyneitä konsepteja. Itse kartasta ei ole konseptiversiota, mutta sen tekstiosia on säilynyt kaksi kappaletta (Giöker 1724). Myös nämä konseptit täydentävät hieman varsinaisen kartan tietoja, sillä toiseen niistä on merkitty osa tilojen omistajista (tai viljelijöistä), kun taas valmiissa kartassa näkyvät vain tilanimet.

Giökerin kartassa talot ovat jakautuneet samoille tonttimaille kuin Broteruksen kartassa neljännesvuosisataa aiemmin, mutta niiden sijoittelussa on tapahtunut muutoksia. Lillas (kartan talo numero 6) sijaitsee yhä yksin kylän eteläisellä tonttimaalla. Konseptiin tilan omistajaksi on merkattu Märten Mårtensson, joka lienee sama henkilö kuin SAY:oon merkitty vuoden 1712 kaima. Lillaksen tonttimaan länsipuolelle on merkitty kaksi pientä aidattua peltoa, joita kutsutaan nimellä Tomptstycke. Voisi periaatteessa olla mahdollista, että nimitys viittaisi autioituneeseen

tonttiin – tilojen määrään vähentyi 1600-luvun kuluessa kuudesta viiteen, eli kadonnut tila olisi saattanut sijaita Lillaksen länsipuolella. On tietysti myös mahdollista, että peltoilkkujen nimitys viittaa pelkästään Lillaksen tontin läheiseen sijaintiin.

Myös Nybacka (kartalla merkitty numerolla 7) sijaitsee aiemmalla paikallaan kylän läntisellä tontilla. Sen viljelijän nimeä ei ole merkattu edes konseptiin.

Kylän pohjoisella tontilla Gunsbacka (kartalla numero 3) on edelleen pohjoisin talo, jonka viljelijäksi mainitaan konseptilla Anders. Sen eteläpuolella sijaitsee Smeds (kartalla numero 4), jonka omistaja on konseptin mukaan nimeltään Reinholt. Uutena tilana tontille on siirtynyt Bullers (kartalla numero 5), joka aiemmin sijaitsi läntisellä tontilla yhdessä Nybackan kanssa. Bullersin omistajaksi on konseptiin merkitty Anders Andersson. Pohjoisen kylätontin taloista suurin tontin on Gunsbackalla, kun taas Smedsin ja Bullersin tontit kattavat yhteenlasketunakin hieman pienemmän alueen. Vanhemmasta Broteruksen kartasta tonttimaiden kokoa on vaikea vertailla yhtä tarkasti, mutta vaikuttaisi siltä, että Smeds ja Bullers ovat jakaneet Smedsin aiemman tontin vuoden 1699 jälkeen.

5.3 Johan Bonej'n ja Timothy Winterin kartta 1769–1798

Seuraavan Mårtensbyn kartan on tehnyt Johan Bonej vuonna 1769. Kansallisarkistolla säilytettävä kopio on Timothy Winterin vuosina 1797–1798 täydentämä (Bonej & Winter 1769/1797–98). Karttaan on merkitty sekä talojen sijainnit että nimet, ja joidenkin talojen kohdalla myös viljelijät/ omistajat.

Lillas (kartalla D) sijaitsee yhä yksin kylän eteläisellä tonttimaalla. Tilan omistukset ovat kuitenkin puolittuneet 9 kyynärään aiemmasta 18 kyynärästä vuoden 1725 jälkeen. Kylään on perustettu uusi tila, Stenbacka (E), joka omistaa myös 9 kyynärää, eli käytännössä Lillaksen omistukset on jaettu. Stenbackan tila sijoittuu kylän läntiselle tontille Nybackan (F) pohjoispuolelle. Myös Bullersin tila (A) sijaitsee taas läntisellä tonttimaalla kuten 100 vuotta aiemmin. Bullers on läntisen tontin eteläisin tila. Pohjoiselle tontille ovat sijoittuneet Guss (B) ja Smeds (C). Näistä eteläisempänä sijaitsevan Smedsin tontti on kasvanut edellisen kartan jälkeen, ja käsittää nyt myös vuonna 1725 Bullersille kuuluneen osan.

5.4 A. F. Bymanin kartta 1861 ja sen jälkeinen aika

Uusin Kansallisarkistolla läpi käydyistä Mårtensbyn kartoista on A. F. Bymanin kartta vuodelta 1861 (Byman 1861). Kartta antaa huomattavasti aiempaa yksityiskohtaisempaa tietoa kylän pelloista ja niityistä: selitysosassa käydään tarkkaan läpi erilaiset maanlaadut yksittäisten alueiden kohdalla. Kartan selitysosasta löytyvät myös tiedot tilojen omistajista ja viljelijöistä.

Vuoteen 1861 mennessä tilan tonttimaat ovat muuttuneet huomattavasti aiempaan verrattuna. Aiemmin peltojen keskellä sijainneet pohjoinen ja eteläinen tontti ovat jääneet pois asutuskäytöstä, ja niillä sijaitsee kartan mukaan enää yksittäisiä ulkorakennuksia. Vuonna 1861 kaikki kylän talot ovat siirtyneet kylän vanhojen peltojen länsireunalle, kylän aiemman läntisen tontin läheisyyteen. Talojen tonttimaat

sijaitsevat etelä-pohjoissuuntaisena nauhana, kylän länsireunalla olevaa kallioharjannetta seuraten.

Guss (kartalla B) ja Smeds (C) ovat edelleen kylän pohjoisimmat tilat. Smedsin eteläpuolella sijaitsee Stenbacka (E), joka on selitysosan mukaan käsitetty vielä osaksi aiempaa Lillasta, sillä tila on merkitty siihen "Dito [Lillas] eller Stenbacka". Stenbackan eteläpuolella taas sijaitsee Nybacka (F) vanhalla paikallaan. Kauemmas etelään, aivan kylän lounaiskulmaan on perustettu uusi tonttima, jonka pohjoisosassa sijaitsee Bullers (A). Lillas taas on siirtynyt Bullersin eteläpuolelle uudelle tontille.

Vuoden 1933 pitäjänkartassa Guss, Smeds ja Stenbacka sijaitsevat edelleen samoilla tonteilla. Myös Nybacka on vanhalla paikallaan, mutta sen nimi on vaihtunut Övre Nybackaksi. Lillas sijaitsee myös samassa paikassa kuin vuonna 1861, mutta sen nimeksi on vaihtunut Grönkulla. Grönkullan ja Övre Nybackan välisen kallioharjanteen länsireunalla sijaitsee 1933 Nykulla-niminen pieni tila (Vantaan kaupunki 2011).

Nykyään Gussin, Smedsin ja Lillaksen vanhat, 1800-luvun alkuun asti käytössä olleet tonttimaat ovat autioita. Veli-Pekka Suhonen on suorittanut alueella arkeologisen inventoinnin vuonna 2005, jolloin ainoana rakenteena tonteilla oli Gussin ja Smedsin vanhalla tontilla sijaitseva kevytrakenteinen lato- tai varastorakennus. Suhonen on paikantanut vanhat tonttimaat nykykartalle inventoinnin yhteydessä (Suhonen 2005: 9–10, 39–41).

5.5 Rajakiistat - viitteitä kadonneesta kylästä?

Etenkin Broteruksen vuoden 1699 kartalla kylien asutuskeskusten lisäksi kiinnostavia ovat myös kylien väliset rajat. Broteruksen kartasta käy ilmi, että Mårtensby ja Kårböle riitelevät väliinsä jäävän rajan linjauksesta (Broterus 1699). Kiistaa ratkotaan useaan otteeseen vielä 1700-luvullakin, mikä on jättänyt sekä puhtaaksi piirrettyä kartta-aineistoa että konsepteja.

Etenkin kylien väliin jäävä Skallböhleängen ja sitä ympäröivät alueet aiheuttaa toistuvasti riitoja 1700-luvulla. Broteruksen kartan lisäksi asiasta kertovat myös Adam Giöckerin konseptikartta alueesta (Giöcker 1737) sekä kaksi Nils Westermarkin rajankäyntikarttaa, joissa Mårtensbyn ja Kårbölen rajaa tarkastetaan (Westermarck 1759, 1766).

Veli-Pekka Suhonen on Helsingin pitäjän kadonneita kyliä käsittelevässä artikkelissaan esittänyt mahdollisuuden, että Mårtensbyn ja Kårbölen välillä olisi aiemmin sijainnut kylä tai tila. Tähän viittaisivat kiistanalaisten rajojen lisäksi nimet Skallbölls ängen ja Skallbölls källa. Skallbölen kadottua naapurikylät olisivat jakaneet sen maan, mikä ei sujunut täysin sopuisasti (Suhonen 2008: 34).

Broteruksen kartta sisältää kiistanalaisten rajojen lisäksi runsaasti kiinnostavaa nimistöä. Etenkin Mårtensbyn pohjois- ja länsipuolella esiintyy useita suomalaisperäisiä nimiä, kuten Murmäki ja Tytter mäki -nimiset rajapaikat. Ne yhdessä lähellä sijaitsevien Tavastbyn/ Hämeenkyllän ja Lappbölen/ Lapinkylän kanssa saattavat viitata alueen ruotsalaiskyliä edeltäneeseen suomalaisasutukseen. Tätä ovat

esittäneet esimerkiksi Gunvor Kerkkonen (Kerkkonen 1965: 24–25) sekä Saulo Kepsu (Kepsu 2005: 130–133).

6 Yhteenveto

Arkistonselvityksen yhteydessä käytiin 2,5 viikon aikana läpi Vantaan Mårtensbyhyn liittyvää arkistoaineistoa. Selvityksen pääpaino oli 1500-luvun voudintiliaineistossa, joka muodostaa vanhimman yhtenäisen lähdekokonaisuuden kylän asukkaisiin liittyen, sekä kartta-aineistossa, jonka katsottiin olevan keskeisessä asemassa kesän 2011 arkeologisten kaivausten suunnittelussa.

Kaikkiaan Mårtensbyhyn liittyvää arkistoaineistoa löytyy melko vähän 1500-luvun osalta. Aineisto koostuu pääasiassa voudintileistä löytyvistä maakirjoista sekä kymmenysveroluetteloista. Muut kuin verotukseen liittyvät maininnat ovat erittäin satunnaisia. Lisää tietoa Mårtensbyn 1500-luvusta voisi mahdollisesti olla löydettävissä Tallinnan kaupunginarkistosta, Gunvor Kerkkosen käyttämistä Helmich Ficken tilikirjoista tai muista vastaavista lähteistä.

Kartta-aineiston kohdalla tilanne on hieman parempi. Vanhin Mårtensbytä kuvaava kartta on vuodelta 1699, ja 1700–1800 -luvulta on säilynyt useita karttoja sekä niihin liittyviä konsepteja. Karttojen avulla on mahdollista seurata kylän tilojen sijoittumista 1600-luvun lopusta alkaen nykypäivään asti. Suoria viitteitä 1600-luvun loppua vanhemmista tuntemattomista tonttimaista kylän alueella ei kartoista löydy, mutta niiden olemassaolo on silti mahdollista. Karttojen ja Veli-Pekka Suhosen vuonna 2005 suorittaman arkeologisen inventoinnin perusteella vaikuttaisi siltä, että alueelta on arkeologisten tutkimusten avulla hyvät mahdollisuudet löytää jälkiä eri-ikäisestä asutuksesta.

Kaikkea arkistonselvityksessä koottua tietoa ei ole esitetty tässä raportissa, vaan osa siitä löytyy sähköisenä Vantaan museolta. Museolla olevaan aineistoon sisältyy esimerkiksi yhteen koottuja tietoja 1500-luvun voudintilien Mårtensbytä koskevista maininnoista. Myös selvityksessä käytetystä kartta-aineistosta osa on hankittu sähköisenä Vantaan museolle. Aineistoja on tarkoitus käyttää Padise-Vantaa the Middle Ages Bridge - PAVAMAB 2010–2012 EU-projektiin liittyvien Vantaan Mårtensbyn kaivausten yhteydessä vuosina 2011-2012.

Vantaalla 25.3.2011
Tuuli Heinonen

Lähteet

Käytetyt lyhenteet

MV/ RHO = Museovirasto, Rakennushistorian osaston arkisto

SAY = Suomen asutuksen yleisluettelo

KA = Kansallisarkisto

Arkistolähteet

Kansallisarkisto

Maanmittaushallituksen kartat

Bonej, Johan 1769 & Winter, Timothy 1797-98: Karta öfver Mårtensby och Qvarnbacka Byars Ägor, belägne uti Helsinge Socken, Borgå Härad och Nylands Län. KA MMH B11 a 1/1-8.

Broterus, Samuel 1699: Carta Uppa Mårtensby aff Bårigo Lähn och Hellsingh sochn afmät anno 1699. KA MHA B11a 4/1-2.

Byman, A. F. 1861: Karta ofver Mårtensby och Qvarnbacka samfällighets egor i Helsinge socken af Helsinge Härad och Nylands Län. KA MMH B11 a 1/10-30.

Giöker, Adam 1724: Concept Charta öfwer Mårtensby och Quarnbacka i Helsing Sokn. KA MMA Helsinki Ibe* 35/--35.

Giöker, Adam 1725: Charta på Qvarnbacka och Mårtens Byars åkrer, I Nyland, Borgo Härad och Helsing Sochn. KA MMH 11 a 4/3.

Giöker, Adam 1737: Geometrisk Afrijning [!] öfwer den Twistige skogz marken emellan Mårtens by och Kårböle utj Nyland; Borgå Härad och Helsing S:n. KA MMA Helsinki Ibe* 37/--37

Westermarck, Nils 1759: Geometrisk Charta öfwer Rågängen emellan Kårböle å ena samt Mårtensby och Qvarnbacka samfäta ägor uppå andra sidan belägne i Helsing Sokn, Borgo Härad och Nylands Län. KA MMH B11 2/3.

Westermarck, Nils 1766: Geometrisk Charta öfwer Rågängen emellan Kårböle å ena samt Mårtensby och Qvarnbacka samfäta ägor uppå andra sidan belägne i Helsing Sokn, Borgo Härad och Nylands Län. KA MMH B11 2/2.

[Lisäksi käytettävissä oli Mårtensbyn keskusalueisiin rajattu digikuva Samuel Broteruksen vuoden 1699 kartan konseptista. Konseptin tämänhetkinen fyysinen sijainti on epäselvä.]

Voudintilit

Uusimaa

1540	KA 2920
1548	KA 2969
1556	KA 3044
1555-1556	KA 3048
1556	KA 3277
1563	KA 3231
1569	KA 3308
1571	KA 3324
1593	KA 3462
1604	KA 3509

1620 KA 3608
1620 KA 3608a
1633 KA 3661

Muut arkistolähteet

Suhonen, Veli-Pekka 2005: Vantaan keskiaikaisten kylätonttien inventointi vuonna 2005. MV/RHO

Kirjallisuus

Kepsu, Saulo 2005: Uuteen maahan. Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö. *Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia* 1027. Tampere.

Kerkkonen, Gunvor 1959: Bondesegel på finska viken. Kustbors handel och sjöfart under medeltid och äldsta Wasatid. *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* 369. Porvoo.

Kerkkonen, Gunvor 1965: Helsingin pitäjän keskiaika. *Helsingin pitäjä* 1. Porvoo. (Julkaistu alunperin ruotsiksi vuonna 1963).

Kuisma, Markku 1990: Helsingin pitäjän historia II. Vanhan Helsingin synnystä isoonvihaan 1550-1713. Jyväskylä.

Leskinen, Teresa & Lillbroända, Pia (toim.) 2001: Samuelin kartat. Helsingin pitäjä vanhimmissa kartoissaan 1681-1712. *Vantaan kaupunginmuseon julkaisuja* 11. Jyväskylä.

Suhonen, Veli-Pekka 2008: Keskiaikaisen Helsingin pitäjän kadonneet kylät. *Helsingin pitäjä* 2009. Porvoo.

Sähköiset lähteet

Vantaan kaupunki 2011: Pitäjänkartta 1933. Käytetty Vampatin Vantaan kaupungin karttapalvelun kautta kaupungin sisäisillä nettisivuilla [<http://w2webgis/sw6vantaaintra/>], käytetty 25.3.2011